

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ניבים ופתגמים

9. אימץ לבן

יש שאנשים, חשוכי בנים או רחמנים בני רחמנים, מאמצים להם יתומים, מעבירים עליהם את כל הזכויות של בן או בת ומקנים להם אף את שם משפחתם, באופן שהילד או הילדה המאומצים נחשבים בעיני העולם החיצון כבנים ממש במשפחתם החדשה. יפה וציורי הוא הביטוי „אימץ אותו לבן“, שרגילים אנו להבין אותו כאילו בהוראה: סיפח אותו סיפוח חזק ואמיץ אל משפחתו, עד כי נהפך לו לבן. אולם אף ביטוי שכיח ו„תמים“ זה, אינו אלא גלגול של ביטוי מקראי, שהמפרשים עדיין מתחבטים בפירושו. הביטוי לקוח מתהלים פ' ט"ז—י"ח: „נִכְנָה אֲשֶׁר נִטְעָה יְמִינְךָ וְעַל בֶּן אֲמֻצָּתָה לֵךְ“, „תהי ירך על איש ימינך על בן־אדם אֲמֻצָּת לך“. רבים ושונים הם הפירושים, שנאמרו בהבנת הפסוקים הקשים הללו. התרגום הארמי ראה במלה „בן“ את המלך המשיח. רש"י כותב: „ועל בן אמצת לך, ועל עֶשׂו שהיה בן חביב לאביו, שהיה קורא אותו, בני“, אמצת גפן יעקב לך שנאמר: ואת אחיך תעבוד“. ריב"ג, ראב"ע ורד"ק הבינו את המלה „בן“ במקום זה במשמעות סעיף, ענף, כמו בביטוי „בן פורת יוסף“ לפי פירושם⁽¹⁾.

ברור, שאין כוונת הכתוב כלל לצירוף השגור בפיונו,

(1) ע"י גם: נ"ה טורטשינר, הלשון והספר א', 310—351.

שהרי, כפי שהזכרנו, במקום „ועל בן אמצתה לך” שבפסוק ט"ז כתוב בפסוק י"ח המקביל לו: „ועל בן-אדם אמצת לך”, כלומר, מדובר כאן לא על בן, על ילד קטן הזקוק לאימוץ ולטיפול, אלא על בן-אדם, על בוגר, העומד ברשות עצמו ואינו זקוק לאימוץ כלל. יהי אשר יהיה, בדרך של דרשה או מתוך טעות-הבנה, הרווחנו ביטוי יפה „אימץ אותו לבן”, ובלי היסוס נוסיף להשתמש בו.

10. „מכל מלמדי השכלתי”

בפסוק זה מתהלים קי"ט ציטט משתמשים כדי להביע את הרעיון: הנני לומד דעת מכל אדם, אין אני בררן כלפי מורים, אלא משתדל ללמוד מכל מי שהוא ובכל הזדמנות שהיא – בהתאם לדרשת חז"ל באבות ד' א': „איזהו חכם, הלומד מכל אדם, שנאמר: מכל מלמדי השכלתי”.

אכן, ההוראה המקורית בפסוק היא כמעט ההפך הגמור מן השימוש המקובל – השכלתי וחכמתי יותר מכל מלמדי; שהרי בפסוק הקודם נאמר שם „מאויבי תחכמני מצוותיך כי לעולם היא לי”, כלומר, מצוות ה' הקיימת לעולם תַּחַכֵּם אותי יותר מאויביי. בפסוק שלאחר כך נאמר: „מזקנים אתבונן כי פקודיך נצרתי”, כלומר, אקנה בינה וחכמה יותר מזקנים לפי ששמרתי את פקודי ה'. וכן בפסוקנו, „מכל מלמדי השכלתי כי עדותיך שיחה לי”, אין המים במלת „מָלַל” אלא מים היתרון, כלומר, השכלתי וחכמתי יותר מכל המלמדים אותי, לפי שעדות ה' ומצוותיו הן שיחה לי ובהן אהגה כל היום.

למי לא נודמן לשמוע את הכלל הדמוקרטי „אחרי רבים להטות“? צדק כלל זה או לא צדק מבחינת תוכנו — לא מענייננו הוא. אנו רוצים לדעת את מקורו הלשוני ואת השתלשלותו. מי אינו יודע, כי מקרא מלא בתורה הוא? בספר שמות פרק כ"ג פסוק ב' אנו קוראים: „לא תהיה אחרי רבים לרעות, ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות“. רגילים להבין את הכתוב הזה, כאילו הוא מורכב משלושה חלקים: (א) לא תהיה אחרי רבים לרעות. (ב) ולא תענה על ריב לנטות. (ג) אחרי רבים להטות. בחלוקה זו יש כאילו סתירה בין הרישא ובין הסיפא, שכן ברישא נאמר: לא תהיה אחרי רבים לרעות, ואילו בסיפא נאמר: אחרי רבים להטות. סתירה זו לא נעלמה מעיני פרשני המקרא. וכבר חכמי התלמוד דרשו את הכתובים והסיקו מהם מסקנות להלכה.

והנה מה שכותב רש"י בפירושו: „יש במקרא זה מדרשי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אופניו... ואני אומר ליישבו על אופניו כפשוטו, כך פתרונו: לא תהיה אחרי רבים לרעות, אם ראית רשעים מטין משפט לא תאמר הואיל ורבים הם הנני נוטה אחריהם; ולא תענה על ריב, לנטות אחרי רבים, להטות: ואם ישאל הנידון על אותו המשפט, אל תעננו על הריב דבר הנוטה אחרי אותן רבים, להטות את המשפט מאמיתו, אלא אמור את המשפט כאשר הוא.“ — רואים אנו אפוא, כי רש"י בחושו הפשטני הבריא הרגיש, כי אין בפסוק שלושה חלקים, כי אם שניים:

א) לא תהיה אחרי רבים לרעות. ב) ולא תענה על ריב, לנטות אחרי רבים, להטות. ואין כאן סתירה בין הרישא ובין הסיפא. אדרבה, שני החלקים משלימים זה את זה ומבארים זה את זה. שניהם משפטים שוללים הם, מצוות לא-תעשה: לא תהיה אחרי רבים לרעות, ואף אם רבים נוטים לכך, לא תענה על ריב להטות את המשפט.

מניין אפוא בא לנו הביטוי „אחרי רבים להטות“? הוא לא בא אלא מתוך דרשת חכמי התלמוד, שחילקו את הכתוב לשלושה חלקים וקיבלו כחלק אחרון את הביטוי השגור בפינו. מעניין לציין בזה את אהבת האמת של רש"י, שלא גרע מלפרש את הכתוב שלא כדרשת חז"ל, לפי הכלל שקבע לו: „ידרש המקרא על פשוטו, דבר דבור על אופניו, והדרשה תדרש“, וכבר עמד על כך יצחק אבינרי בהקדמה לספרו „היכל רש"י“ חלק שני, שהופיע זה לא כבר. להבנת הכתוב נוסיף רק, שאולי פירושו של „ולא תענה על ריב“ איננו, כמו שמפרש רש"י, מלשון מענה ותשובה, כלומר, שהדיין לא יענה לנידון על אותו המשפט אם ישאלנו, אלא הוא לשון עדות, כלשון הכתוב, שמות כ' י"ג: „לא תענה ברעך עד שקר“. ולא בדיין הכתוב מדבר, אלא בעד, שלא יתפתה להעיד עדות שקר לעוות את המשפט, אף אם רבים מוכנים לכך, שכן מדובר גם בפסוק הקודם לפסוקנו על עד שקר: „אל תשת ירך עם רשע להיות עד חמס“.